

SZELEPCSÉNYI GYÖRGY, előbb kancellár, később az ország primása.

SZILÁGYI SÁNDOR, történetíró.

SZÓKE (?)

SZÖLLÖSI MIHÁLY, az ostromlott váradiak küldöttje Wesselényihez
1660. jul. 9-én.

ZÁKÁNY ANDRÁS, előbb gróf Csáky István, utóbb II. Rákóczi
György híve.

ZICHY ISTVÁN, kamaragróf, a most is virágzó gróf Z. család újabb
megalkotója.

Gr. ZRINYI MIKLÓS a költő, |
Gr. ZRINYI PÉTER, | horvátországi bánok.

Gr. WESSELÉNYI FERENCZ, az aranygyapjas rend vitéze, Magyar-
ország nádora 1655-től 1667-ig, azaz haláláig.

ADATOK

A

„NAGY“ CSÁKY ISTVÁN

ÉLETEBŐL.

DEÁK FARKAS

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1877. május 21-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1877.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

ADATOK A »NAGY« CSAKY ISTVÁN ÉLETÉBŐL.

(Sz. 1570-ben † 1605-ben.)

A keresztszegi és adorjáni Csáky család nevezetes szerepet játszott a magyar különösen az erdélyi történetben. a XVI-ik század első felétől kezdve egész a XVII-ik század végéig — s nem is említve Csáky Imrét, Csáky Pált, Csáky Dénest — ez idő alatt három tagja¹⁾ volt a családnak, kik az erdélyi fejedelemség elnyerésére törekedtek, sőt egy közülök a fejedelmi jogokat és hatalmat, legalább részben tetteleg gyakorolta is s kettő oly közel állott e méltósághoz, hogy a fejedelmi süveg már-már halantékaikon nyugodott. A család e három tagja volt: Csáky István, kit a krónikások »nagy-nak« neveztek. Született 1570-ben s meghalt 1605-ben; ennek fia az első gróf Csáky István s ennek második nejétől Perényi Mariától született (3-ik) fia gróf Csáky László tábornok, előbb Bánffy Dénes megbuktatóinak egyike, később Béli Pál baj- és bujdosó társa s végre az osztrákház uralkodása alá való visszatérés egyik buzgó eszközlője, született 1640-ben s meghalt 1708-ban.

E fejedelmi trónkeresők életével eddigelé keveset foglalkoztak történetíróink s életökből egyes adatokat is, csak elszórtan találunk. Én megkísértem ez alkalommal, hogy a

¹⁾ Négyet kellett vala mondanom, mert Csáky Mihály kanonok Izabella és János Zsigmond kanczellára is álmódozott a fejedelemségről († 1572-ben) de ép a napokban értesültem, hogy kérdésessé van téve, ha vajjon ő a keresztszegi és adorjáni Csákyak közül való volt-e? Lásd Archiv für Landeskunde etc. Neue Folge II. kötet 54—75. lap. Míg tehát e kérdésre pozitív feleletet mondhatnák, Csáky Mihályról e helyen nem szólok. D.

nagy Csáky Istvánról mondjak el egyet mást, a mint az adatokat összehozhatám, mintegy bevezetésül fia életrajzához, melyet terjedelmesebben fogok közrebocsátani.

Mielőtt azonban tovább mennék, egy körülményt kell megjegyeznem a Csáky családra nézve, hogy t. i. 1570-től 1699-ig *három Csáky István* élt egymásután u. m. az apa, a fia, és az unokája. Az első *István* az, kiről most szólni akarok, Erdélyország főtábornoka volt s mint már említém, született 1570-ben, minden valószínűség szerint Adorján várban (Biharmegyében) s meghalt 1605-ben, Medgyesen az országgyűlés alatt. Ennek első fia, az első gróf Csáky szintén *István*, ifju korában Kolozsvármegye főispánja, Brandenburgi Katalin kegyence, később Magyarország tárnokmestere született 1603-ban Regete Ruszkán¹⁾ s meghalt 1662. nov. 10-én Szepesvárában. Ennek második fia ugyancsak *István*, országbíró, született 1630-ban Nagy-Almásán (Kolozsvármegyében) s meghalt Szepesvárában 1699-ben. E három Csáky Istvánt aztán a XVIII. századi történetírók, az egykoru idegen, sőt hazai krónikások sőt újabb és legújabb történet és életrajz íróink, családfejlés-magyarázóink úgy össze viszsza cserélik, hogy az olvasó sehogy sem tud kiokosodni s vagy 130 esztendősnök tartja Csáky Istvánt s még az unoka a *judex curiae* tetteit és feleségeit²⁾ is a tábornok nagyapának tulajdonítván vagy nem tudván eligazodni az időszerint való renden és személyeken, boszusan teszi le olvasmányát. Közlebbbről e tévedésekre nézve egy élénk példával találkoztam a báró Bálintitt József ur nagy-ernyei levéltárában. Ugyan is a gróf Csáky család magyarországi fiága t. i. Csáky István országbíró (ki-

¹⁾ A gróf Csákyaknak a kassai levéltárban levő családi könyvében, mely »Zöldkönyvnek« nevezetik, mindjárt elején Wesselényi Annának az édes anyának keze irásával ez áll: »A-o 1603. május 3-ik napján áldott meg a szent Isten az mi szerelmes fiunkkal Chiaky István-nal bennünket Regete Ruszkán, esteli hat óra felé szombaton, kiért áldott legyen mi urunk. Amen!«

²⁾ Megjegyzendő, hogy a három Csáky Istvánnak 7 felesége volt. (Az 1-nek egy Wesselényi Anna. A 2-iknek *három*: Forgács Éva, Perényi Mária, Mindszenti Krisztina. A 3-iknak *is három*: Lónyai Margit, Melith Klára, Barkóczy Mária.

nek testvérbátyja Csáky Ferencz volt, de ennek fia ifjan utód nélkül elhalt) fiutódai pert indítottak az Erdélyben elhalt harmadik testvér, gróf Csáky László leányági utódai ellen; minthogy ez utóbbinak fiága gróf Csáky Ferencznek gyermekkorában történt halálával a mult század közepén megszakadt. És e per még e századra is átjövén, Marosvásárhelytől a leányági örökösök családi gyűlést tartottak s az itt szerkesztett jegyzőkönyvekben a jelenlevő ügyvédek előterjesztései szerint Wesselényi Anna a három testvér (Ferencz, István, László) közanyjának mondatik, mintha Csáky Istvánnak, a tárnokmesternek lett volna neje, holott ennek édes anyja volt és a nevezett három testvérnek nagyanyja s Csáky Istvánnak az ország generalisának felesége.¹⁾

De a családi tévedések körül máskülönbben is annyira mentek iróink, hogy egyik legtekintélyesebb magyar lapunk a 60-as években gróf Csáky László, szintén országbíró, életrajzát közölvén testvéréről gróf Csáky Istvánról a tárnokmesterről, azt beszéli, hogy valami főpap volt és tékozló s ifjuságát, eszét és vagyonát Brandenburgi Katalin körül fecsérelte el stb. Holott a jó tárnokmesternek három felesége volt, kilencz gyermeke s a Csáky család minden eddig élő tagjai közül legtöbb vagyont szerzett családja számára. Azonban rátérek előadásom tárgyára, Erdélyország generalisára, kit mint említém a krónikások »nagy« melléknévvel emlegetnek. E Csáky István, kit Nagy Iván VII-ik Istvánnak mond, fia volt Csáky Lászlónak, ki 1579-ben halt el s Balassa Zsófiának (B. Imre leánya, előbb Némethy Ferenczné) ennek a Csáky Lászlónak pedig atyja volt Csáky Demeter és anyja somlyai Báthori Zsófia a lengyel király testvérnénje s ugyancsak e Csáky Demeternek volt Lászlón kívül még egy másik fia, Dénes, ki-

¹⁾ E családi gyűlésen Maros-Vásárhelyen 1813. nov. 22-től 29-ig a leányági örökösök részéről jelen voltak: gróf Lázár József, báró Jósika János, Székely Mihály, Petrichevich Horváth Dánielné, gróf Lázár Éva, báró Bánffy Mihályné, gróf Lázár László, gróf Toldalagi Györgyné, gróf Lázár Jozefa, báró Bálintitt György; hölöní Sikó István, mint báró Jósika Miklós megbízottja, vadadi Filep József, Csipkés Boldizsár mint több rokon megbízottjai (Az eredeti jegyzőkönyvek egy példánya a b. Bálintitt es. nagy-ernyei levéltárában.)

nek neje volt Némethy Ilona s volt egy leánya Anna, Praepostvári Bálintné.

Csáky László, ki Adorjában lakott, 1579-ben elhalván, özvegye Balassa Zsófia egyetlen fiával Istvánnal meglehetősen árvaságban maradt s főbirtokukat Adorjánt is Csáky Dénes, az elhalt apának öccse, mint tutor elfoglalja, okul adván azt is, hogy végvár lévén, férfi kéz alatt kell lenni. Öt évvel később azonban 1584-ben Csáky Dénes is »hertelen halállal és nagy véletlenül meghal« ő is özvegyet és apró gyermekeket, két fiut s egy leánykát hagyván hátra.¹⁾ Ez időből akadtam a régi levelekben legelőször a Csáky István nevére. Az akkor Erdélyben kormányzó praeses urak ugyan is szokásos levelezésükben részletesen értesítik Báthori Istvánt, a lengyel királyt még a kisebb jelentőségű dolgokról is s a Csákyokról ez időből a következő részletek fordulnak elő e levelekben:

Elnökök levele a királyhoz: »... Felségednek ezt is akarok értésére adni, hogy ez elmúlt napokban egy néhány fő ember hala meg köztünk az szegény vén Mester,²⁾ Apaffy Gergely és Csáky Dénes uram, kinek halála nagy hertelen és nagy véletlenül történék. Kár is az embereknek ilyen kevés voltában, ilyen főnemzetnek és ifju erős embernek közülünk kimulása, de az Isten akaratjának és végzésének kell mindenben beteljesedni. Merthogy peniglen az mint Felséged jól érti, odaki Várad körül egy néhány végháza maradt, Kereszt-szeg, Adorján, Szentjób, Papmező, kik a mint értjük elég épületlenek és szertelenül is vannak, te Felséged parancsolja mit kellessék felöllek cselekedni. Ki viseljen mind asszonyomra feleségére, apró árváira és házaira gondot, hogy se ők kárt ne valljanak, se az házak az földnek veszedelmével gondviselés nélkül megne fogyatkozzanak. A minemű fizetése volt szegény Dénes uramnak³⁾ arról is mit kellessék mivelnünk Felségedtől várunk stb. Datum Albae Juliae 13-a die mai A. d. 1584 Sacr. Mttis vestrae humillimi et perpetui servito-

¹⁾ Kir. kam. Ltr. Acta Transilvanica, Ab anno 1593–1594. 71. 74. stb. lapokon.

²⁾ Gyekeli Wesselényi Miklós 84 éves korában.

³⁾ Mint az ifju Báthori Zsigmond udvarmesterének.

res Alexander Kendi de Lona, Wolfgangus Kovacsóczy, Ladislas Sombory.«

Király válasza: »... Ir ketek az főemberek halála felől, ki nekünk is bánatunkra vagyon; de nincs mit tennünk, az Istentől rendelt határból senki nem hághat ki. Az szegény Wesselényi Miklós és Apaffy Gergely non ante cursum naturae decedáltak; az szegény Dénes ur halála miserabilis és nekünk mind idejére mind atyafiuiségára tekintvén keservebb. A mi fizetése szegénynek volt, nem akarjuk most árváit attól priválni, de házainak, feleségének gyermekének gondja viseléséről kívánjuk érteni az ketek tetszését, mi módon és kire biznók, holott a házak véghelyen vannak. stb. Datum in arce nostra Grodney 2-a julii anno 1584. Regni vero nostri nono. Stephanus Rex.«

Elnökök levele: »..... A Csáky László és Csáky Dénes uramék özvegyi és árvai dolgoknak elegyenetésére Bánffy Farkas uramat küldtük vala Váradra, hogy az Felséged parancsolatja szerint kapitány urammal, az viceispányokkal és egyéb főszemélyekkel köztük elvégeznék. Csáky Lászlóné Csáky Istvánnal (ki ekkor 14 éves volt), azt kívánták Csáky Dénesné asszonyomtól, hogy Adorjánt az elvett házat, minden benne való elvett marhákkal, jószágot majorságával, mind azt a mi akkor készen volt, mind az öt esztendő alatt a mi fructusát perczipiálták, fide mediante megadja és az violentiákat, injuriákat az Felséged parancsolatjára condonálják.

Csáky Dénesné asszonyom azt mondotta, hogy Csáky Dénes uramnak az minemű inventariuma vagyon az Csáky István marháiról az inventarium szerint azt megadja, de az Csáky Lászlóné marháját, ezüst mivét meg nem adja, mert az ő atyjától Németi Ferencztől maradt reája és ő miatta sok kárt vallott. Az öt esztendei fructust sem adja, az házat is (t. i. nem adja) hanem oszoljon mind az két ház Adorján, Kereszt-szeg kétfelé, így az jószágot is megadja előbbi oszolás szerint.

Végre az két fél között annyira munkálódtak az arbiterek, hogy Csáky Lászlóné és Csáky István megengedték az jószág öt esztendeig való fructusát, kívánták simpliciter csak hogy: ablata integre restituantur, mind az házzal és ha az

házhöz mi igazságát mondja ám keresse törvénnyel azután, de prius spoliatus debet in integrum restitui; sőt végre arra is engedtenek, hogy: qualitercunque irták az inventariumot elengedik az hitet, adják annak tartása szerint mind meg. Csáky Dénesné asszonyom is ráment, hogy az marhák az inventarium szerint, ha mi exstál in specie, ha mi elkölt hasonlót s az jószágot is megadja, de a várat azt akarja, hogy megszóljon, mert nem realis divisio, hanem csak intézés lett köztük az házak felől, most keziben és nem keresi törvénnyel, meg sem ereszti.

Csáky István producálta divisionalisát, ki Wesselényi Miklós, mester által lett, praetendálván, hogy most az fel nem homolhat, kit készek törvénynek is az arbiter uraim előtt submitálni; de annak sem acquiescalt Csáky Dénesné asszonyom. Im azért Felsőgeddel közöltük az divisionalis mását, lássa Felsőged intézze el kegyelmesen köztük. Nekünk ugy tetszik, hogy Csáky István anyjával együtt indignumot nem kíván, sőt nagyot enged; méltó is volna megereszteni és megadni az elvettét, mert nyomorultul élnek és ha legitime vette volna is »nomine tutorio« szegény Dénes uram kezéhez és élne is, *immár legitimae aetatis lévén Csáky István*¹⁾ curatort vallhatna és ad requisitionem illius tartoznék a fejedelem kivenni kezéből az tutornak és megadni; most is Istenhez való nagy keserves foláskodással könyörögnek Urunknak,²⁾ hogy Méltósága szerint, mód nélkül elvett sajátjokat megadassa, valamit Felsőged parancsol cselekedni felőle stb. Datum in arce Gyalu 14 die mensis decembris a o 1584. (Aláírók mint fennebb.)

A király válasza Grodnóból u. a. év decz. 31-ikéről: »... Legyen azon ketek, hogy az szegény Csáky atyafiak árvái közt végezze ugy el az házak dolgát, hogy mind Adorjánban s mind Keresztszegben legyen aequalis portiojok, mert ugyanis az Csáky Pál részét az divisio után adtuk volt az szegény Csáky Dénesnek,³⁾ melynek possessiojában méltán meg

¹⁾ Születési éve ez adathól kiszámítható.

²⁾ Báthori Zsigmondnak.

³⁾ Kir. kam. ltr. N. R. A. fasc. 954. nro 44. §. 1.

kellene maradni, ha szinte az divisionak helye volna is. Adja értésemre azt is ketek, hogy az szegény Csáky Dénesnek szolgálátjában hátra volna valami. Ketek azért ha mi hátra vagy on abban, elégítse meg róla stb.

Elnökök levele a királyhoz: »... Az Csáky Dénesné asszonyom és Csáky Lászlóné között való egyenetlenséget is parancsolta vala felsőged ujabban minékünk hogy eligazítanók, kire mi terminust is praefigáltunk vala nekik, de ez alatt megalkudtanak vala ő magok. Megeresztette Adorjánt Csáky Dénesné asszonyom Csáky István uramnak. Tartsa isten Felsőgedet jó egészségbe. Datum Albae Juliae die 26. februarii. A. d. 1585.¹⁾ (Aláírók mint fennebb.)

Csáky István tehát először is mint perlekedő fél jelen meg a krónikákban s ugy látszik, hogy azután is egész ifjúságát jószágyszerzéssel s kiperléssel foglalja el. 1594-ig neve a köztörténelem lapjain nem fordul elő, de 1585-től kezdve gyakran találkozunk vele a családi levelekben, melyek nagyon szerzéséről, jó hírnevéről s gondosságáról tesznek tanú bizonyosságot. Mint árva és egyetlen fiu, ki anyjának szemefénye volt valószínű, hogy apródi s bejárói éveket nem hosszasan töltött valamelyik főurnál, mint ama korban szokásos vala; de egy pár évig volt a nagy hatalmu Praepostvári Bálint, nagy-nénje Csáky Anna férjének udvarában s azonkívül gyakran kellett megfordulnia az ifju fejedelem körül, ki csak 2 évvel volt fiatalabb mint ő²⁾ s kivel elég közel rokonságban állott; ³⁾ mert már 24 éves korában ugy emlegetik, mint tanult, mivel fiatal embert, mint a fejedelem bizalmas rokonát és hívét.

Édes anyja özvegy Csáky Lászlóné, született Balassa Zsófia, előbb azonban Némethi Ferenczné, az említett peres ügyek elintézése után 1585-ben megszerzi, megvásárolja első férje fiától ugyancsak Némethi Ferencztől, nagy-almási birto-

¹⁾ Kir. kam. ltr. Acta publica Transilvaniae ab anno 1584—1594. 71. 74. 100. 113. és 116-ik levelel.

²⁾ Báthori Zsigm. 1572-ben született; Csáky István 1570-ben.

³⁾ Csáky István nagyanyja, Báthori Zsófia testvérnénje volt Báthory Kristófnak, a fejedelem atyjának.

kát.¹⁾ Báthori Zsigmond fejedelem 1589. máj. 27-én kelt donationalisával Csáky birtokain minden kir. dézmát neki adományoz.²⁾ Az ekkor még csak 19 éves fiatal gazda, úgy látszik, nagy gondot fordított arra, hogy Nagy-Almást úgy a várat, mint az uradalmat s az ott levő apróbb részjóságokat is saját tulajdonába szerezzze. Három évvel később Báthori Zsigmond Nagy-Almás várát adományozza kedves hivének és rokonának Csáky Istvánnak 1592-ben; ő pedig 1593-ban bezédi birtokát adja Kendy Gábornak, Nagy-Almásban levő birtokaiért. Ugyan ezen 1593-ik évben a néhai Csáky Dénes második fia Mihály is elhalálozván az ő birtokrészét is öröklés által kezéhez veszi Csáky István valamint a Doboka- és Belső-Szolnok vármegyében fekvő idetartozó portiókat is.

A következő évben pedig ismét a fejedelem adományozza neki a váron kívül levő nagyalmási birtokait s ugyan ezen 1594-ik évben a beiktatás is megtörtént. Néhány hónappal ezután Dobokavármegyében fekvő balásházi részét adta cserébe mihályi Csáky Zsigmondnének, született Bornemisza Annának, ugyan csak ennek almási részéért.³⁾

Az eddig előadottokból is eléggé kitetszik, hogy Csáky nagy kegyben állott a fejedelemmel s gyakorta fordulván meg az udvarnál, egyszersmind a politikai eselszövényekben is részt kellett vennie, melyek a fejedelem és Báthori Boldizsár pártja között már a fejedelem trónra lépésével kezdődtek. Ő mint eszes, nagyravágyó, vagyont, hatalmat kereső ifju ember igyekezett az udvari környezetet s a politikai vezérférfiakat is jól megismerni és midőn végig jártatta elméjét az embereken, bizonyynyal magát sem gondolta rosszszabbnak a többenél s néhány év múlva, midőn a bős fatum oly iszonyuan kegyetlen

¹⁾ Ez alkalommal először tették lábukát a Csákyak Nagy-Almásra. E vásárról az iktató levél a gr. Csáky cs. kassai ltr. ; 360 fasc. 1. szám.

²⁾ Kir. kam. ltr. N. R. A. 1862. fasc. 2. sz. 1. §. Collatio Transilvaniae Principis, vigore cuius universae et quaelibet decimae in omnibus bonis in Transilvaniae comitatibus existentibus, puta : frugum, canabis, et aliarum terrae crescentiarum ; necnon agnorum, apum et allarum decimationi obnoxiarum rerum Stephano Csáky vita durante absque omni arendae solutione conceduntur. etc.

³⁾ Az idevonatkozó adatok mind fellelhetők a Kassai ltr. 360 és 361-ik fasciculusaiban.

kedett ama kor jelesei közt, vajjon lehet-e hibáztatnunk őt, ha jobbnak hitte magát sokaknál.

Ha most közel 300 év múlva tekintjük a Báthori Zsigmond környezetének kiválóbb alakjait, el kell szomorodnunk ama kor fölött, mely az ember életét oly kevésre becsülve, föltötte esekély áron olykor csupán személyes érdekek miatt, egy más után áldozta fel a legtehetségesebb hazafiakat s kárhovatással kell illetnünk amaz idők világnézetét, midőn az elmentés politikai pártok közt fennforgó villongások lecsendesítésére s a politikai kérdések lebonyolítására alkalmas eszközül csak a mérget, gyilkot és vérpadot ismerto.

Midőn Csáky körülbelül 1584 óta az udvarhoz járogatni kezdett, legtekintélyesebb emberek voltak ott: *Báthori Boldizsár* a fejedelem unokabátyja, *Gyulai Pál* a nagy műveltségű tudós és államférfi, kit Zsigmond Báthori Istvántól a lengyel királytól ugyszólva örökölt; *Gálfi János* a fejedelmi ház legbuzgóbb hive és szolgája; az *ősz Kovacsóczy* a kancellár ki még I. János királyt is ismerto volt; a kendi-lonai *Kendiek*, az ország legtekintélyesebb aristokratái; *Jósika István* mint kormányférfi, *Székelly Mózes*, mint katona az ország büszkesége, reménye; *Kornis Gáspár* a Báthoriak s e mellett a jó hazafiak egyik oszlopa; *Bocskay István* a kevésbeszédű, biztosan számító fejedelmi nagybátya, kinek eszében oly feltétlenül bíztak az emberek — s e férfiak tiz, tizenöt év alatt mind, egytől egyig s velök együtt még oly sokan erőszakos halállal végezték életüket.*) Valóban tanulságos életpályája volt Csákynek, midőn egyetlen egyet kivéve mindnyájokat tul élte s pedig halálakor harminczhatodik évét nem haladta

*) *Jegyzés.* Gyulai Pál leöletett 1592. végefelé.

Gálfi János lefejeztetett 1593. febr. 2.

Báthori Boldizsár

Kendi Sándor és Gábor

Litteráti Gergely

Kovacsóczy Farkas

Ifflu János

Forró János

Jósika István, lefejeztetett 1598. aug. 29-én.

Báthori Endre levágtatott 1599.

} lefejeztettek vagy meg-
főjtattak 1594. aug. és szept.

volt meg. Korán észre vette, hogy vannak merészebbek és tüzezebb vértük t. i. Báthori Boldizsár és hozzá tartozói, de természetében lévén a politikai mérsékelttség, ezekhez nem csak nem csatlakozott, de mondhatni gyűlölte őket. Allandóan a fejedelem személyéhez ragaszkodott, s csak midőn ez teljes ünnepelességgel lemondott, akkor fordult máshoz, midőn pedig újból visszatért, Csákyra mindig bizton számíthatott s habár úgy látszik mintha Csáky meggyőződését gyakran változtatta volna, mind annyiszor bizonyos alkotmányos érzület, törvénytisztelet s jogfolytonossági érzék és formailag elismert hatalomhoz való ragaszkodás jellemzik lépteit.

Saját személyes érdekeit soha sem veszté el szem elől, de bizonyos, hogy ezeket mindig az ország többségének, úgy szólva az Erdély jólétéért buzgó hazafiaknak együttes érdekeivel igyekezett összhangzásba hozni. *Mihály vajda* mellé is állt s jó szolgálatokat tett neki, míg Rudolf király helytartójának tekintette; de midőn belátta, hogy céljai önzők, hogy uralkodása az ország vesztére vezet, nem késett ellenzői közé sorakozni, sőt mint ezek vezére, erélyes politikai eljárása, katonai talentuma s vitéz bátorsága által nyílt csatában¹⁾ verte le a bolond és gonosz tervekkel foglalkozó oláh zsarnokot. *Bástával* is jó viszonyban, mondhatni barátságban élt, de ha észrevette önzését s Erdély megsemmisítésére törekvő gonosz célzatait, őt is megtudta fenyegetni, lealázó kemény csatában.²⁾

Általában véve ellensége volt a töröknek s minden áron a Báthoriak s ezek után a római császár és magyar király részére dolgozott, de a jelzett érdekek szerint olykor a tatár hordák segítségét sem vetette meg.

Midőn pedig ezek szerint hazafias és hősi tettei által az ország rendjeit, bölcs magatartása és mérséklete által a

¹⁾ Mihály vajda, leöletett 1601.

Kornis Gáspár, leöletett 1601. január.

Székely Mózes csatáján esett el 1603.

Csáky István meghalt 1605-ben szeptember hóban.

Boeszkai István meghalt 1606-ban december hóban s mindkettő mérgeztetés által. D.

²⁾ A miriszlói ütközetben.

³⁾ Egerbeggnél.

királyokat és vezéreket a maga részére tudta megnyerni s versenytársait egymásután elenyészni látta: ki vehetné rossz néven tőle, hogy a fejedelmek oly sűrű váltakozásai közt a maga fejedelemségének lehetőségére is gondolt? Mert bizonynyal jobb fejedelem lett volna, mint akár a beteges Báthori Kristóf, akár a szeszélyes Báthori Zsigmond vagy a kéjencz Báthori Gábor s százszor jobb, mint Mihály Vajda, vagy Bástá vagy a tehetetlen öreg, a fősvény Rákóczi Zsigmond.

A történetírók közül az egy Istvánffy hiusággal vádolja¹⁾ A szász krónikások egy része zsarolással és saját ereszénye tömésével támadja meg, de általában véve, a ki csak megemlékszik róla, tisztelettel és szeretettel beszél; úgy látszik, hogy mind közvetlen környezete mind kortársai előtt általában jó hírnévben álló rokonszenves egyéniség volt.

Csak egy embert nem tudott meghódítani, Boeszkai Istvánt a fejedelem nagybátyját, ki Csáky Dénes visszavonulása után 1582-től kezdve egy pár évig a fejedelem közvetlen felügyelője, úgy szólva udvarmestere volt.²⁾ Mikor s mily közvetlen okból kezdődött e két hatalmas ember közt az ellenségeskedés, meghatározni nem tudjuk, de hogy meg volt, annak bizonyítására vannak egykoru tanúink és hogy köztük a gyűlölet a legmagasabb fokra emelkedett, kétségbe vonhatatlan történelmi adatok bizonyítják. Tudjuk, hogy mindketten vágytak a fejedelemségre, sok évvel előbb mitsem az egyik elérte s a másik oly hamar bevégezte tetteiben gazdag életét. Boeszkai 13 évvel volt idősebb, mint Csáky³⁾ s már szép multtal bírt, mikor ez fölléphetett s hogy benne a serdülő ifjuban még is vételytársat látott, mindenesetre Csáky jeles tulajdo-

¹⁾ Az 1606-ban vívott miriszlói győzelemről beszélvén (mint császár-királyi biztos) így ír: »Post hanc victoriam virtutis et operis (?) Bastae et caesareani exercitus partem, Stephanus Chacinius, qui cum juvenillis potius ac stolidae temeritatis quam exactae prudentiae nomine sibi tribuebat, dominatum et regnum tam bonis quam malis artibus affectans (qua in re consequenda unum duntaxat Sigismondo, non Moysi Siculo neque Boescaio cessurum se in occulto praedicabat) etc. pag. 464.

²⁾ Kir. kam. ltr. Acta publica Transilvaniae. A lengyel király s a praeseselek levelezése 1584-ből.

³⁾ Boeszkay 1557-ben, Csáky pedig 1570-ben született.

naira enged következtetni. Egymás titkos vágyait, céljait megérezte megsejtette e két ember. Mikor aztán a fejedelmi udvarból kilépve, hol az egyik ugyyszólva csak növendék, a másik nevelő volt, a közélet terén találkoztak: Bocskai is megvolt győződve, hogy ha a Báthoriak félre állnak, utjában ez ifjút is fogja találni és Csáky is jól tudhatta, hogy míg Bocskai él, addig ő reá nehezen kerül a sor. És csodálatos, abban mindketten megegyeztek, hogy a Báthoriakhoz, mint hatalmas rokonsaikhoz egyaránt hűségesen ragaszkodtak.

Csáky a történetben tulajdonképen 1594-ben lép fel először, mikor a huzavonás a német-párti fejedelem s a török mellett maradni óhajtó ellenzék közt vagy is a változó elméjű Báthori Zsigmond és a heves vérű, rakonzátlan Báthori Boldizsár közt, a jelzett év nyarán kenyértörésre került.

Midőn ugyanis a fejedelem híreket vett a németek jó akaratáról a törökök ellen indítandó háborura nézve, újból megkísérlette a portától való elszakadást a rendek által mondani ki s 1594. máj. 12-ére Tordára hívta össze őket. A gyűlés hosszú volt és zajos s elég szokatlanul a hó utolsó napjáig tartott, — írja Szilágyi Sándor. ¹⁾ — Egy töredék, megvakítva a ráczok diadalai s a magyarországi fegyverek szerencséje által, kész volt az elszakadásra és fegyverfogásra, de Kendy Sándor és az államtanács győztek. Határozattá lett: »tartsa fenn a fejedelem a szövetséget a portával, sőt ha valamiben meglazult volna, állítsa helyre teljesen.« Továbbá elrendelték, hogy az erdélyi hadak a török mellett keljenek fel s Báthori Boldizsárt az ország főkapitányává választották. Zsigmondot e határozat végtelenül bántotta. Vágyait, reményeit, életfeladatát látta semmivé téve. Az ozmanok viszszyanomása, a megnyílt háboru óta, újra európai kérdéssé lett s ő ebben nagy szerepet akart játszani. Minden

¹⁾ Lásd *Erdélyország Tört.* I. kötet 434 s következő lapjait. Általában egy pár ténykörülményt leszámítva, az ott elcádatott események és lélektani fejtegetések formai tekintetben és a történelmi stylust illetőleg Szilágyi művének legfőbb lapjai.

érezés, minden gondolat, mit hiúság, nagyravágyás, magas állás a tehetséges és tettvágyó ifjuban felkelthetett, lángolt kebelében és forrongott agyában. És most néhány öreg ur hideg (de a valónak jobban megfelelő) okoskodása tönkre tette terveit. De ő nem az az ember volt, a ki okos szóra hallgatni tud, semmi áron sem akart tágítani s junius hóban részgyűlést hívott össze Gyulafehérvárra, hol a hiteles adatok szerint a végleges határozat elhalasztatott; július 1-re ismét országgyűlést rendelt ugyan oda, de itt se boldogultatott, bár hadakat huzott össze a város körül; aztán Tordára gyűlt a nemesség s ő beleegyezett, hogy udvara, testőrei, tanácsosai is oda menjenek s végezzenek. De hisz épen tanácsurairól befolyása okozta, hogy Tordán is az ellenzék, a török-párt győzött.

Ily körülmények közt lehetetlen volt a kormányzás. Mai világban, ha a fejedelem és kormánya különböző meggyőződésre jutnak, a közjólétre nézve két eset áll be.

Ha nagy, államrendítő ügyekről van szó s a rendek, illetőleg a parlamentek is támogatják a kormányt: a mai fejedelem hűsége engedelmeskednek, privát meggyőződéseiket vagy ideiglenesen vagy örökidőkre félre teszik; vagy ha az ügy kisebb horderejű, a fejedelem elbocsátja minisztereit, szétküldi parlamentjét s új kormányról és új házról gondoskodik. De a XVI-ik században Erdély alkotmányos formái még nem voltak annyira fejlődve, hogy úgy mondjam még faragatlanok valának s az abból származó események is gorombább természetűek mint a modern miniszterválságok.

Báthori Zsigmond fejedelem felfogása és tervei ellen egyesült a kormánytanács a rendekkel, a miniszterek határozottan ellene szegültek a főur akaratának, itt a törés kikerülhetetlen volt, mert a fejedelemnek erős akarat volt terveit keresztül vinni s más eszköze nem volt főurait elhallgattatni, mint a *capacitatio* és a *hóhér-bárd*, az nem használt, ehhez folyamodott s államesinja tervét elkészítvén-könyörtelen szigorral hajtotta végre. Ama pillanat óta, hogy a tordai gyűlésre meghívták, de rosszullétet adva okul el nem ment, minden tette annyira magán viseli a színlés bélyegét, hogy az államesinny tervének jó előre való el nem készítése nem is kép-

zélhető. Semmitmondó okirattal a kormányzást Báthori Boldizsárra bízva s mezei és udvari katonáit a tanácsurakhoz küldve és rendelkezésük alá adva, csupán *Jósika István* s 40 lovas kíséretében utnak indult, mondván minden jövő menőnek, hogy Prágába megy. Utjában a közbeszédből is gonosz híreket hallott, hogy t. i. megakarják öletni, mi természetesen fokozta bosszuvágyát. A Mezőségen át ki ment Máramaros vármegyébe s Huszt várában akart megvonulni, hogy bevárja eredményét ama leveleknek, melyeket leghivebb embereihez intézett. ¹⁾ Huszt várának parancsnoka, czegei Wass György azonban nem bocsátotta be. Kereszturi Kristóf Deák Kővár tisztartója ellenben meghívta a maga várába. Bethlen Farkas az idézett helyen elmondja, hogy levelet és futárt küldött *Bocskai Istvánhoz*, nagybátyjához, ki akkor mint váradi kapitány épen Váradon időzött; ²⁾ *Gesztli Ferenczhez* Devára, *Kornis Gáspárhoz* a székely földre; Csáky Istvánhoz László fiához kedves rokonához és hívéhez, nem különben Gyulaffi Lászlóhoz e két ifjuhoz ³⁾ és híveihez. Hogy Husztra be nem bocsátották, sőt némelyek szerint, hogy utjában már az előtt Kolozsvár is bezárta volna előtte kapuit, bizonynyal megdöbenthette, de Kővárba huzódván a Kereszturi, Jósika bátorító beszédeire magához tért s továbbra e rémes ügy folyama alatt valóban kellő, sőt valóban megrendítő nyugalmat tanúsított. De volt is oka nyugodt lenni, mert igaz hívei: Bocskai István, Kornis Gáspár, Gesztli Ferencz, Kereszturi, Jósika, Gyulaffi

¹⁾ Bethlen Farkas azt mondja VIII. könyve (keresdi kiadás) 543-ik lapján, hogy e leveleket Kővárról küldte szét Báthori, de akkor a választok és katonák beérkezésére nem igen lett volna elég az idő. Azt hiszem, hogy e levelek már Gyulafehérvárról szétküldettek, mikor a fejedelem *leshelyére* indult. Csak egy levélről bizonyos, hogy Kővárból írta t. i. a melyet Báthori Endrének írt Lengyelországba, mely fönmaradt s egyike e kor legérdekesebb okiratainak.

²⁾ Vajjon miért nem volt ott Bocskai a gyulafehérvári és tordai gyűléseken, hogy fejedelmi öcsce terveit támogassa?!

³⁾ Et Stephano Csakio Ladislai filio, qui aliqua cognatione ei erat conjunctus, nec non Ladislao Gyulaffio, (juvenibus praeter generis vetustatem studio et fide erga Sigismundum Voyvodam singulari qui communi cum Bocskai commilitio eo tempore fungabatur) Beth. Farkas az idézett helyen.

teljes ragaszkodással s kitelhető elszánt kísérettel jelentkeztek körülte. Ide jött Csáky István is adorjáni és nagy-almási várkatonáival s úgy szólva ez volt az első lépés, mely által ő a magas politikába avatkozott, huszonnégy éves korában. Résztvett a kövári, az erre közetkezett kolozsvári és kolozsmonostori tanácskozásokban Bocskaival, Jósikával és Kornissal; együtt működött a kolozsvári tragediának, a sok főurnak elfogatása s kilencznek kivégeztetése és nótáztatása elintézésében s bár nevét ez időből nem említik az e szomorító eseményeket feljegyző krónikások, úgy látszik, hogy mint hű rokon ez idő alatt s ezután is az udvar közelében maradt egész a Báthori Endre bibornok és fejedelem csatavesztéséig.

Az 1595-ik évet Zsigmond a török ellen intézett háborúval, feleség szerzéssel s azzal töltötte, hogy Mihály vajdával máj. 20-án szövetséget kötött. Nyár folytán megérkezett neje Mária Krisztierna főhercegné. Zsigmond Genga Simonnal, egyik olasz szolgálójával, álruhában elibe ment Szathmárig, megszemlélte s a nélkül, hogy magát megismertette volna visszatért. Valószínű, hogy az egyszerű, igénytelen német kisasszony nem igen tetszett meg az elsatnyult kéjencznek; mert habár a lakodalmat fényesen ülték meg augusztus 6-án, a nász után Zsigmond alig töltött nejével egy két napot. ¹⁾ Ez évben fényes hadjáratot folytatott a török birodalom ellen; Tergovistiánál — a hol csata előtt a sas sátorára szállott — Sinan pasa nagyvezér sergeit megverte s Gyurgyovót diadalmasan bevette. Ez utjában mindenütt vele volt Csáky a hű rokon s Bocskaival és Jósikával, legalább láthatólag a legnagyobb egyetértésben intézték a politikai és hadiügyeket.

Az 1596-ik év elején Zsigmond, kormányzóknak hagyván nejét a főhercegnőt és Bocskait, ²⁾ Prágába utazott. Hol

¹⁾ Szilágyi Sándor e tárgyra vonatkozólag így ír: »Aug. 6-án a nász roppant fényvel megtartott; de e házasság nem volt boldog. Némely évkönyv-író Zsigmond megbabonáztatásáról beszél, mert láta látta gyűlölte, ha nem látta epadelt utána. Tehetetlenség volt-e ez vagy ellenszenv, mint utóbb maga vádlá magát, kitudná eldönteni? Erd. ország tört. I. k. 447—8. lap.

²⁾ Lásd a Századok 1872. évi folyam 623—624. lapon Zsigmond levelét a Csákyakhoz.

kedvező fogadtatásban részesült, mind a mellett már ekkor sejteté lemondási szándékát. 1597 elején ismét Prágába ment, de ez utjával nem volt megelégedve. Kedélymeghasonlása még jobban mutatkozott, szerzetes akart lenni s ez év végén szerződést kötött Rudolfal, hogy lemond s Erdélyt átadja a királynak. 1598 elején a császári és királyi biztosok lejöttek az ország átvételére. Csákynak a teljes beolvasztás sehogy sem volt inyére, ő csak a protectoratust akarta Konstantinápolyból a magyar kir. udvarába tenni és semmiképen sem szívelhette a biztosokat s az átadást huzni, halasztani kívánta: »Ha a császár Miksa herceget küldené le s megengedné, hogy a nemzet helytartót válasszon, szívesen hozzájárul a fejedelmi szerződéshez,¹⁾ mondá a biztosoknak.

Istvánffy Miklós, a kir. biztosok egyike, Kővárba utazott a magára hagyatott²⁾ fejedelemnélhez, átadván Rudolf császár levelét, melyben meghagyja hugának, hogy maradjon Erdélyben, míg fivére Miksa, főherceg leérkezik s a kormányzást átveszi. Krisztierna ekkor Istvánffy kir. biztos, Csáky István s még egypár főember kíséretében, mint szomorú özvegyhez illett, mély gyászban öltözve utazott Gyulafehérvárra.³⁾

Ez időtől kezdve Csáky nevét mindig első helyen említik a történetírók és krónikások, valahányszor főurakat számlálnak elő. Mikor ugyanazon év aug. 18-án a szeszélyes Zsigmond — kit leginkább Bocskai hivatott, — ismét haza jött újra felvenni fejedelemséget, őt a hű rokont küldé az ellenszegülő váradiak⁴⁾ megnyerésére.

Talán mondanom sem kell, hogy Zsigmond hazatérével Csáky új kegyben részesült, mert 1598-ban nyerte adományul Nagy Mihályt, Kis-Rákost és Kendermezőt Dobokavármegyében, melyek Pelárdi Péter (??) notáztatása következtében a fejedelemre szállottak volt.⁵⁾

¹⁾ *lis verborum involucris Chaquius haud obscure se intelligi volebat.* Istvánffy XXXII. könyv 464. lap.

²⁾ Zsigmond ápril 12-én utazott Oppelnbe, új birtokára.

³⁾ *Atris vestibus, quales viduis gestare mos est etc.* Beth. Farkas keresdi kiadás 647. lap.

⁴⁾ Lásd Csáky e küldetését Beth. Farkas. 665. lapon.

⁵⁾ A gróf Csákyak kassai ltárában 361 fasc. 1. szám.

Mikor pedig a következő 1599-ik év tavaszán, martius 21-én, Zsigmond Báthori Endre bibornoknak adta át a fejedelemséget, Csáky teljes loyaltással az új fejedelemhez csatlakozott s körülte maradt uralkodása egész ideje alatt. És míg Csáky itthon működött, Bocskai még Zsigmond által Rudolf kiengesztelésére Prágába küldetvén, hosszasan ott maradt s ott készítette elő magának a tért: nem is sok kedve lehetvén a hazatérésre, mert Erdélyben a közvélemény Zsigmond korábbi tanácsossai ellen fordult s az Endrét felavató gyűlésen az 1594-ben kivégzettek és nótázottak felszabadíttatván, jószágaik visszaszadása határozottat el. Csáky úgy viselte magát, hogy ennek daczára a felszínen maradt, de Báthori Endre uralkodása sem tartott soká s habár csakhamar ingadozni kezdett a trón, Csáky nem tágitott, mind végig a fejedelem környezetében maradt és személye mellett állott Szent Erzsébetnél is 1599-ben október 25-én, midőn a szerencsétlen fejedelem Mihály vajdával utolsó döntő csatáját harcolta.¹⁾

Mikép menekült Csáky e zürzavaros és rut árulással szennyezett csatából nem tudom, ez esemény részleteiről nincsenek adataink, de bizonyos, hogy a Rudolf király nevében működő s általa pártfogolt és segélyzett Mihály vajdával csakhamar jó viszonyba jött. Ha más mellék körülményekből szabad következtetnem, úgy hiszem, hogy kiszabadulva a halál torkából, 1599 végén és 1600 elején kissé félre vonult magyarországi és partiumbeli birtokaira, mert ezen utóbbi év elejére esik házassága, midőn is az özvegy hadadi Wesselényi Ferencznének, született Sárkándi Annának (előbb Békes Gáspárné) ifjú leányát, a csak alig 16 évet töltött szép Wesselényi Annát, Hadadvárában nőül vette.²⁾ Minthogy azonban Csáky Erdély önállóságának s eddigelő a Báthoriaknak volt

¹⁾ 1599 okt. 28-án. Midőn Báthori Endre Mihály vajdával megütközött, a fejedelem biborvörös, pánczélozott ruhában a szent erzsébeti szőlőhegyek magaslatán foglalt helyet, körülé álltak Csáky István, Palatics György és a szárnysegédek a fejedelmi jelzászlókkal, melyeken a betű ragyogott. (Miles. Würgengel) Kővári IV. kötet 77. lap.

²⁾ Lásd bővebben »Wesselényi Anna életrajza és levelezése« Budapest 1875. kiadta a Franklin társulat.

hive, valószínű, hogy Mihály vajdával csak extra dominium kezdte meg az érintkezést, de ügyét jól végezte, mert csakhamar biztos barátságban állottak egymással és a kassai családi levéltárban 1600 tavaszáról egy szép adománylevele van ¹⁾ Mihály vajdának, mely szerint az 1598-ban Báthori Zsigmond által Bocskai Istvánnak adományozott, de ezen adományozás érvénytelenítése által a koronára visszaszállt Egeres várát tartozékaival együtt Csáky Istvánnak és nejének Wesselényi Annának adományozza. ²⁾

Ez az első tény, melyben Bocskainak és Csákyinak személyes érdekeit egymással szembevéve látjuk, habár a politikában már a megelőző 1599-ik évben szétváltak egymástól, a mennyiben Csáky határozottan Báthori Endre mellé szegődött, Bocskai pedig Rudolf császár pártján valónak mutatta magát. Mihály vajdával, ki pedig Rudolf nevében jött volt, nem érintkezett Bocskai s a következő egy pár év alatt tartott ugyan olyan kémszemle formát Erdélyben hajduival, »angyalaiival« a mint Nagy Szabó Ferencz, rabló természetők miatt, gunyosan nevezi — de úgy találta, hogy rá nézve még nem jött el a cselekvés órája s a tért Erdélyben szabadon hagyva, visszavonult magyarországi birtokaira.

Sokan hitték s meg is irták, hogy Bocskainak e visszavonulása végleges, de Csáky jól tudta, hogy ő jobb időkre vár s azért, midőn maga teljesen kibocsátott s duzzadó vitorlával evezett népszerűsége és dicsősége tetőpontja felé, semmit se mulasztott el, hogy Bocskait, a mennyire csak lehetséges, lehetetlenné tegye. Az 1600-ik év volt, mely Csákyinak a nagy és a haza megmentője nevet szerezte. Mihály vajda ugyan is csodálatos tervekkel kezdte meg helytartóságát. Eleinte Rudolf nevében lépett fel s mint olyanhoz csatlakoztak hozzá, de azután lassankint kezdé levetni álarczát, gyanussá lett, hogy

¹⁾ Fasc. 361. nro. 2.

²⁾ Hogy pedig Csáky Mihály vajdával jó egyetértésben élt, az a nép közt is el volt terjedve; mert ugyan is volt alkalmam a gróf Wass család czegei levéltárában olvasni egy tanúkihallgatást, (1615) melyben a tanúk vallják, hogy a balásházi birtok egy részét a Wassok birták zálogban; de Mihály vajda bejövén, Csáky István mindjárt visszafoglalta erőszakkal stb. Fasc. littera V. nro 10.

saját önző céljaira dolgozik, hogy Rudolf és az ország érdekeivel mit sem törődve Erdélyt megakarja semmisíteni, vagy legalább a magyar nemességet kiirtani. Rendeletet küldött az ország törvényhatóságaihoz, melyben minden nemes embert felszólit, hogy nemességét igazolja. E körrendeletet, minthogy tudtomra eddig nem volt nyilvánosságra hozva, van szerencsém egész terjedelmében közölni:

»Michael Valachiae Transalpynae Vayvoda, Sacrae Caesareae Maiestatis consiliarius, per Transilvaniam etc.

Nobiles, circumspecti nobis dilecti Salutem! Miért, hogy országunkban levő hűveinknek, minden rendeknek akarjuk megtudni és orvosolni, milyen állapottal kiki nemességét bírja és tartja és minemü lion róla akarunk nektek is felőle irni, bagyjuk azért és parancsoljuk, hogy minyájan valakik ott való városunkban nemeseknek tartjátok magatokat, arról való leveleket és igazságtokat minékünk in specie minygyarást produkáljátok. Erről több parancsolatunkat nem várván. Secus non facturi. Datum Albae Juliae die 27 mensis novembris 1599.

Michael voyvoda m. p.*

Külczim: »Universis Nobilibus ac agilibus oppidi nostri Zekelvásárhely, nobis dilectis.¹⁾

El lehet képzelni, hogy amaz időben, mily hatással lehetett a nemes urakra egy felvergődött oláhnak ily fajta rendelete, melynek horderejét ki sem tudták számítani. Megakarja fizikailag semmisíteni a nemesi diplomákat, kételyeket akar-e támasztani s ismét jó pénzért cioszlatni vagy éper jó árért új nemességet akar alkotni? ily kérdések foroghattak az erdélyi rendek szemei előtt, midőn Mihály vajda e rendeletét olvasták, s midőn ő mint »szenytelen lovag« (chevalier sans tache!) a mások nemességének megvizsgálására érezte magát hivatva s maga körül másfelől a legaljasabb és legjellemtelebber embereket emelte magasra, mint pl. *Makó Györgyöt, Tamásfalvi Jánost, bikali Vitéz Miklóst, Hadnagy Istvánt* stb. Katonáit — mint a ki borzasztó tettekre akarja felhasz-

¹⁾ Eredetije M. vajda s. kezü aláírásával és pecsétével — ivrét, egy iv — a Marosvásárhely városa levéltárában. Fasc. 1600-ik év.

nálni elaljasította s minden fegyelem nélkül engedte rabolni, gyujtogatni. Említett vezéreit, kik tulajdonképen csak nagyobb fajta rablók, zshiványok, bordélyháztartók voltak, más alvezéreivel együtt maga körül gyűjtven, erős hitttel újra magához esketé. Bizalmassabb barátainak azonban poharazás közben leplezetlenül adván elő terveit, minthogy azok nyilvánosságra kerültek s még más alább közlendő okok miatt bátran állíthatjuk, hogy még a tág lelkiismeretű, sülyedt erkölcsi érzetű emberek is elrémültek tőle.

A magyarság és nemesség a székelyek egy részének kivételével kezdte belátni, hogy Mihály vajdában nem az az ember lakik, a kit a magyar királytól és német császártól vártak és várhattak; szövetkezésről, ellenállásról s fellépésről kezdtek gondolkozni s a bátrabbak megkezdték a szót, sőt a csoportosulást. Mihály észrevette, hogy az ország egy nagy része ellene fordult s ő is hivatni kezdé maga köré távolabbi híveit. Hívatta egyebek közt Székely Mózeset, de ez nem jót sejtve, várait, vagyonát, családját ide hagyva, Lengyelországba menekült, őt követte Bethlen Gábor és mások s az ott tartzkodó Báthori Zsigmond körül csoportosultak. De nem csak az urak sottogtak, hanem ezen felbátorodván vagy megeléglvén szenvedéseit a nép is morogni kezdett. Bánffy Hunyad helysége megemberelvén magát, Mihály vajda egy kóborló száz főből álló oláh csapatának, midőn a helységet kiakarta rabolni, ellenállt s küzdelemre kerülven a sor mind egy lábíg levágta. A vajda — talán ép, hogy próbára tegye — az ekkor Adorjában időző Csákynak parancsolta, hogy a lázadó helységet keményen megbüntesse, felgyujtsa s lakosait kardra hányja. Csákynak e megbizatasra semmi kedve sem volt, de még nem jött volt el a nyiltan fellépés ideje s nem volt mit tenni, mint engedelmeskednie, csak annyit tehetett, hogy a helységet titkon értesítette ¹⁾ a fenyegető veszedelemről s megizente, hogy meneküljenek s mentsenek meg a mit tudnak; így is halasztotta a dolgot a míg lehetett, de végre is aug. 4-én (1600) Csáky katonái az elhagyott Bánffy Hunyadot felgyujtották és leégették.

¹⁾ Lásd Wolfg. Bethl. IV. kötet, 513 s következő lapjait.

Csáky innen egyenesen Kolozsvárra ment s ott a főbb emberekkel értekezett, hogy elmenjenek-e Szász-Sebesre, hová a vajda táborba hívta az összes hadakat és nemességet. Azt határozták, hogy nem mennek oda, hanem Tordán fognak összegyűlni. Kolozsvártt jó híreket hallottak, hogy t. i. Zsigmond, Székely Mózes, Bethlen Gábor nem sokára lengyel és török hadakkal jönnek segítségükre Mihály vajda ellen, de másfelől arról is értesültek, hogy Rudolf Básta György tábornokot beindította, hogy Mihálytól Erdélyt átvegye. Tehát a vajda minden gonoszságai mellett is közte és a császár közt a diplomatai viszony legalább külsőleg még fennállott, mely a szövetkezők elibe hatalmas akadályt látszott gördíteni.

De a nemesség csakugyan összegyűlt Tordánál. Csáky késlekedett még egy pillanatig, tán választ várt Bánffy-hunyad elpusztításáról beküldött jelentésére? annyi bizonyos, hogy a Kolozsvártt jelen voltak néhány nappal előbb voltak Tordán mint ő. Mihály vajda azonban meglehetően elégedve Csáky jelentésével, mert új rendeletet küldött neki, hogy azonnal Tordára menjen ¹⁾ s az ott levő nemeseknek rendelje meg, beszélje rá, kényszerítse őket, hogy haladék nélkül Mihály mellé menjenek Szász-Sebesre. Csáky el is ment Tordára, de a helyett, hogy elmenetelt tanácsolt vagy parancsolt volna. maga is ott maradt, mint az ő vérökből való vér s az országnak ott jelenlevő rendei által az ország főkapitányává (Generalis regni Capitaneus) választatott.

»A hazafi-párt ekkor két tűz között állt — írja Kövári — ²⁾ s a Báthori Zsigmondtól ígért segílyt még sehol. A kótség vihara közepette a vajdától ismét két tanácsur érkezik hozzájuk, az öreg *Kemény János* és *Pelky István*, még egyszer és utoljára felszólíttatá általuk, hogy mondjanak le merész szándékukról. Drámai jelenet következett. A honfiak mély hallgatással feleltek, csak a fiatalság harezvágva tombolt. Előttök a vajda, hátuk mögött Básta serege, fejük fölött

¹⁾ Enyedí Pál éneke 180—181. lapján áll, hogy Csákyt Mihály vajda küldötte Tordához, de a rendek ott marasztották s vezérnek tették. Erd. Tört. Adatok. Kiadja gr. Mikó I. k.

²⁾ IV. kötet 107—108. ll.

a bárd. *Vezérek Csáky István, történetünk egyik legnagyobb egyénisége, jól értette a hazafiak e fájó hallgatását s megmondván, hogy a két követ szintén vérekből való vér, kiknek jó indulatában nem kételkedhetnek, mint egy Mucius Scaevola bajtársai közül kilép s megszakítja a hallgatást: »Mondjátok — szolt a két követhez — beszélhetek-e szabadon előttetek? Hát mi előtted? viszonzá a két tanácsos. Erre egymásnak szót és kezet adtak. Ekkor az eddig elfojtott hazafi fájdalom az eltiport haza siralmas helyzete fölött nemes haragra gyult ki. . . Elveszett szabadságuk visszavivása közös akarattá vált s örömeikben a fölött, hogy egymást megértették, a vezér, a nemesség, a katonák arca örömkönyektől ragyogott.«*

Csak azért tartottam szükségesnek idézni e sorokat, mely egykoru írók műveiből van átírva, hogy a kortársak felfogását Csákyról, bemutassam. Tordán azonban nem csak sentimentáliskodtak, hanem komolyan az ügyek után láttak, szereztek minden módon a jó barátokat és katonákat. Csáky fejedelmi módon viselte magát s rendelkezett az országban minden felé s a kiadványokat így kezdték: »Nos Stephanus Csáky de Keresztzeg, Capitaneus generalis ac alii ordines et status necnon universitas nobilium regni Transilvaniae« etc., vagy így: »Nos Proceres Maiores ceterique Status et ordines univ. Nobilium regni Transilvaniae etc.«

Marosszék kapitányaihoz, századosaihoz, vezéreihez, katonáihoz és minden rendeihez, lovasaihoz és gyalogaihoz a következő rendeletet küldték: »Az mely levelünkkel kegyelmeteket az előtt országul megtaláltattuk, azokban is erre kértük kegyelmeteket kicsintől fogva nagy, hogy ez megnyomorodott szegény országnak az mostani elviselhetetlen inség és törvénytelenégtől való megszabadításában kegyelmetek is mind fejenként mi velünk, ez országbeli minden rendekkel egyetértésen.

Jól tudjuk azt, hogy Kegyelmetek is ez országnak igaz tagjai legyenek s azt is hisszük, hogy hazánknak keserves és siralmas állapota a mint minékünk országul fáj, azonképen ti Kegyelmeteknek is. Azért, mint ennek előtte, mostan is Kegyelmeteket szeretettel kérjük, hogy Kegyelmetek is az egész marosszéki lovag és gyalog haddal ide jön mellénk, mind-

járást ide az mi táborunkba, hogy Istennek kegyelmességéből, egymás segítségével az mostani elviselhetetlen igát, melyben Kegyelmeteknek is része vagy, vethessük el nyakunkról. Kegyelmetek gondolkozzék arról, hogy Isten is úgy áld meg bennünket, ha egy tagból valók lévén egyesek és egymás szeretők leszünk; de ha egy tetszésen nem leszünk, mostani közönséges jónkra és megmaradásunkra nézendő dolgoknak véghez vitelében: az mi romlásunk után Kegyelmetek is azt várhat fejére; kiért Kegyelmeteknek hire neve is minden keresztyn nemzetek között szidalmaztatik és gyaláztatik. Ha pedig Kegyelmetek az mi kérésünknek engedelmes lészen, ezért minden helyeken magasztaltatik az Kegyelmetek jó hire és jó neve.

Mi is országul Kegyelmeteknek erős hittel arra kötelezzük magunkat, hogy Kegyelmeteket régi szabadságában mind örökké megtartatjuk. Erre is azonképen az mi igaz bitünkre felelünk, hogy Kegyelmetek, ha mit ez előtt való időkben közülünk való atyánkfainak vétett volna is, soha Kegyelmeteket bosszuállás nem követhi érette. Ha pedig az feleldolgokért valamely Kegyelmetek közül mi közülünk valótól csak gyalázatos szóval illetetnék is, megbizonyosodván az dolog két embernek bizonyosság tétele által: feje essék el érette.

Sőt azon is megesküszünk Kegyelmeteknek, mint szintén az Aranyosföldi atyánkfainak, kik immár velünk egy helyen vannak táborban, hogy Kegyelmetekkel együtt akarunk élni és halált is szenvedni. Ne bizzék Kegyelmetek az Istenért ez hamis hitü vajdának ígéletiben és ne higgyen fogadásának, mert jóllátja Kegyelmetek, hogy azok nem állandók. De valamire mi, Kegyelmeteknek igaz atyjafiai felelünk és hittel fogadunk, annak erőssége minden örökké firul fira, maradékról maradékra tökéletes és állandó leszen.

Az magyar nemzetből való vitézlő rend is mind együtt vagyunk; az szászság is jöttön jó mellénk, azonképen az egész föld népe. Kegyelmetek is siessen mellénk, hogy Kegyelmetekkel együtt országul juthassunk jó állapotra. Ha pedig Kegyelmetek az mi kérésünket meg nem fogadja, mind Isten előtt s mind emberek előtt mentségünkre lészen az mi mostani kérésünk és intésünk, Kegyelmetekre is azután ha mi ártalom vagy veszedelem következik, annak nem mi leszünk okai.

Mi azért, Isten velünk lévén, ugyan elő megyünk dolgunkban. Kegyelmeteket is szívvel és akarattal az ur Isten igazgassa minden jóra. Eusdem feliciter valere optamus. Praesentibus post earum lecturam exhibenti restituti. Datum in castris ad oppidum Torda positis. Die 6 septembris anno domini 1600.

Idem qui supra.«¹⁾

Még érdekesebb egy más levél, melyet *Agha Léka* nevű urhoz Kóvár és Szamosujvár parancsnokához intéztek ugyan csak a tordai táborból 1600. sept. 9-én, így írván alá magukat: »Az egész erdélyországi urak, fő népek, minden rendek, az nemességgel egyetemben.«

A levélben ily helyek fordulnak elő: »Mi országul megemlékeznék arról, miképen római császár ő felségének az mi kegyelmes fejedelmünknek hittél köteleztük magunkat; látván ez országnak naponként való pusztulását és romlását, vöttük eszünkben, hogy az országot Mihály vajda ő felségétől magának akarja tulajdonítani: mi azért ő felségének ilyen nyilván való kárát megtapasztalván, hogy az mi hazánk ő felségétől el ne idegenitessék és az mi dolgunk ennél is rettenetesebb törvénytelenység és inség alá ne vettessék, ehez képest mint fejenként ez országbeli minden rendekkel egyetemben ide Torda mellé szállottunk táborba; nem akarván szenvedni, hogy Mihály vajdának mind római császár ő felsége ellen s mind mi ellenünk való igyekezeti elébb mehessen«²⁾ stb.

Aztán elmondják, hogy kik vannak már mellettök s kéri, hogy ő is adja át a keze alatt való várakat s lépjen a császár szolgálatába, hagyja el Mihályt, miért jószágot is kap stb.

Ily levelek aztán megtették a hatást; de Csáky ezzel meg nem elégedvén, még rábeszélőket is küldött szét, így nyerték meg Makó Györgyöt, ki egykor hűtlenné vált sergével behozta volt Mihályt s most mint a gonosznak nemesise ellenségeihez csatlakozott, a multak feledésével s nyert jószágai-

¹⁾ Eredetije a bécsi cs. titkos lvtárban. Hungarica. A szöveg alatt hat gyűrűpecsét, mely az iv másik felét összekapcsolja stb. Pesty Frigyes ur szívességéből.

²⁾ Ugyancsak a bécsi titkos levéltárban.

ban való meghagyatás ígérétevel elesábittatván. Így tett Tamásfalvi János is, kire már a fejvesztési ítélet ki volt mondva, az urakhoz csatlakozott marosszéki derék huszáraival, szóval az erélyes működés következtében Csáky tábora napról napra növekedett.

A tordai eseményekről Nagy Szabó Ferencz, ama korszak legsajátságosabb krónikása a maga egyszerű, de jellemző nyelvén ennyit ír: »Mig Básta alá jődögéle, addig itt némely urak úgy mint nagy Csáky István, Borbély György s többen is tehát a vajdára támadának; ezen közben eljőve hire a Básta jövésének és nagy Csáky István az urakkal eleibe méne. Innét a városból (Marosvásárhelyről) az biró szép száz lovassal elment vala az ország mellé, melyet Csáky István és Borbély György látván, az ország képében igen becsülettel megköszönték és jó kedvvel látták az apámat Nagy Szabó Jánost és az hadát.«¹⁾

Básta is hozzájok csatlakozván, Csáky Rudoltnak hódoló hüséglevelet állított ki az ország rendei részéről s úgy látszik örökre lekötölte a német vezért, mert a fővezérséget neki átadta s pénzt adott rendelkezésére, hogy éhező s fizetetlen katonáit legalább részben kielégíthesse. Ezt Básta soha sem felejtette el Csákynek.

Mihály vajda pedig csak most vette észre fenyegetett helyzetét s megkísérelte a kibékülést, de már késő volt.

A csata a két tábor között Miriszló mellett 1600. szept. 18-án történt. A sereg főtömegét, a két ezer magyar lovasságot a központon Csáky István erdélyi főkapitány vezette, oldala mellett állottak Pethő László magyarországi lovasezredes és Makó György a hírhedt csapatvezér. Az ezeröttszáz vasas németből álló tartalékot *Petz* német ezredes kommandirozta s ott volt még Tököli Sebestyén, Petki István. A bal szárnyat Thuri Ferencz a jobbot Tholdi István és Sennyei Miklós vezették. A győzelem — bár előbb kétes, sőt Básta visszavonulást is szinlelt, teljes volt; Mihály vajda emberei: Barcsai Endre, Lugosi Ferencz, Tahi István és a nála szorult s harczolásra kényszerült Sennyei Pongrácz, Budai György, Bo-

¹⁾ Mikó, Erd. tört. adatok. I. k. 54—55. II.

doni István, Gyarmati Máté a legelőbb meghátráló kozákokat követve utóbb mind szaladásnak indultak s végre megfutamodott maga a vajda is, hogy a csatatér déli része csak szaladásban elhullókkal volt borítva s a hazafiak ágyúí még dörögtek a halmokon, mikor ellenséget már látni sem lehetett.

Básta és Csáky Mihály a vajdát bérenczeivel, oláhaival és csiki székelyeivel teljesen tönkre verték, úgy hogy, a mint írják 9000 katonája maradt a csatatéren.

Nem kisérem tovább Mihály vajdát, ki e csatavesztés után a Moldvában előnyomult lengyelektől is megrémülvén, ismét a császárhoz fordult s ismét hűséget esküdött (s végre is okt. 6-án úgy szólva Básta szeméi előtt bántatlanul vonult ki Erdélyből, — midőn a következő évben másodszor megjelent csak alárendelt eszköz volt,) — hanem a győző sereggel tartok, mely október hó második felében a székelyföldre és Brassó környékére szállván, ugyanazon hó 25-ikére Léczfalvára országgyűlést hirdetett s azt meg is tartotta.

A Mihály vajda fölött nyert győzelem nagy örömet okozott az országban és a győzelemnek dicsősége s az örömeinek hálája egyedül Csákyban az akkor 30 éves ifju fővezérben központosult, ő volt a helyzet ura, s ő volt az ország tényleges uralkodója. Ama nevezetes léczfalvai gyűlésen többek között jelen voltak: Sennyei Pongrácz, Bornemisza Boldizsár, Alárdi Ferencz, Tholdi István, Mindszenti Benedek, Bodoni István,¹⁾ Kornis Gáspár;²⁾ a propositiókat Csáky tette s a hozott törvényczikket *ő írta alá egyedül.*³⁾

A terjedelmes t.-czikk sok érdekes és tanulságos részletet tartalmaz ama kor politikai és társadalmi viszonyaira vonatkozólag, jelölvé a múltban és jövőben a sors kerekének gyors fordulását; én csak két részletet említek fel, egyiket a

¹⁾ Ugy látszik olyanok is, kik a miriszlói csatában egy hó előtt még a Mihály v. táborában voltak.

²⁾ E neveket részben gr. Kemény József is előszámlálja, de különösen egy okirat tartotta fenn, melyet ez urak élükön Csákyval aláírtak Léczfalván 1600. nov. 4-én s melynek eredetije Háromszéken a Csereiféle muzeumban van.

³⁾ Bár Nagy Szabó Ferencz a fennebb idézett helyen így ír: »Léczfalván Csáky Istvánt és Bástát uralták, ketten pecsételték a mi kellett.

mely Csákyról, másikat a mely Boeckairól szól. Csákyról ama törvényczikkben ez van írva: »Megtéteztvén továbbá ilyen nagy veszedelmes állapotban hazánkhoz forgását, melybe jutottunk volt a kegyetlen és törvényrontó tyrannus Mihály vajda miatt, az tekintetes nagyságos urnak Csáky István uramnak ő nagyságának dicséretes magaviselését és szorgalmatos forgolodását, ki mi érettünk a maga hasznát és minden egyéb tekinteteket hátrahagyván, jóakarattja szerint ultro teljes szívét, igyekezetét csak e hazának tulajdonította, annak hasznára fordította, melyben sem munkáját sem fáradságát nem szánván éjjeli, nappali sok fáradsága és nyughatatlansága után sem kincsét, sem marháját nem kimélvén, életét nagy veszedelemre vetette és ha Isten és a szerencse úgy hozta volna halálát sem szánta érettünk és az hazáért; ilyen nagy jó tettiért azért nem akartunk hálátlanok lenni, noha ennél sokkal nagyobbat érdemlett tőlünk, végeztük azért, hogy: valami jószágot birt Mihály vajda adományából,¹⁾ mind azzal egyetemben, melyet országul annak utánna ő nagyságának adtunk, conferáltunk,²⁾ teljességgel helyén maradjon, melyeknek birásában ő nagyságát megtartjuk, sőt követünk által Császár ő felségét is megtaláljuk, hogy temporum in successu, ha valami impetitori lennének, kik a jószágból valamit törvénynyel elnyernének, ő felsége Csáky István uramat ő nagyságát avagy az impetitorokat de aliis bonis fisci méltóztassék contentálni.«

Bizonysága ez intézkedés egyfelől a ragaszkodásnak, melyet a rendek Csáky irányában kimutattak, másfelől a hatalomnak, melyet akkor Csáky kezeiben tartott. Boeckairól pedig ezeket végzik a Léczfalván öszszegyűlt rendek: »Miért hogy pedig Boeckai István az ő sok titkos practicáival és az ország ellen hir nélkül való cselekedetivel nem csak császárnak ő felségének nagy boszujára és szerelmes atyjafiának Maximilianus herczegnek ő felségének sőt az egész austriai háznak gyalázatára sokat vétett, de az országnak nagy kárt és romlást szerzett, ez országba Zsigmond fejedelmet ország

¹⁾ Pl. az egeresi uradalom, melyet ez évben nyert.

²⁾ Fogaras vára, melyet rendszeren a fejedelmek vagy a biztos fejedelmi jelöltek bírtak.

hire nélkül Opoliából behíván és titkon az ország ellen a vitéz népet melléje esketvén, melylyel az egész országot mindeneknél és minden keresztyén fejedelmeknél ily nagy infámiába és gyalázatba hozá; hazánkat is nagy pusztításával, dúlásával sok helyeken megsértegette, rontotta, minek okáért hogy ennek utána is eféle nyughatatlan elme miatt hazánk hasonló veszedelemben ne forogjon, végeztük, hogy : itt benn Erdélyben semmi közü, semmi jószága se birodalma ne legyen, és közünkbe soha ide Erdélybe lakóul ne szállhasson avagy másképpen.«¹⁾

E sorokban tulajdonképen nehezen lehetne találni akár hazaárulási akár felségsértési bűnt, az egész csupa megalázás; de hogy ép a Csáky vezérlete és teljes befolyása alatt álló országgyűlés bélyegezte meg ennyire Bocskait, mutatja a nagy elkéserevést, melylyel e két nagyobb szabásu embernek egymás iránt viseltetni kellett, s minden valószínűség arra mutat, hogy e versenygés s talán ép e végzés volt oka, hogy azután néhány évvel, midőn Csáky hirtelen elhalt, elegen találkoztak, kik halálának okozójául Bocskait tartották és nevezték meg.²⁾

Meg volt tehát Csáky nagy hatalma, meg volt népszerűsége, de a viszonyok úgy alakultak, hogy tulajdonkép a fejedelmi trónralépést meg se kísérthette, hisz Báthori Zsigmond a nyughatatlan fejedelem — kihez Csáky oly kitartással s minden utógondolat nélkül oly híven ragaszkodott — már az ország határán állott, midőn a léczfalvi gyűlés még teljesen a Rudolf császár királyi palástja alatt tanácskozott. Csákynek nem nyílt rése sem térben, sem időben s úgy hiszem nem csalódom, ha úgy vélekedem, hogy ő ezt okosan belátta s jövőre a fejedelemséggel való kaczerkodásról már ez időben örökre lemondott.

Nem fogom elbeszélni a következő 2 év vizályos, de nagy részben ismeretes eseményeit, hogy mikép hányatott az

¹⁾ Az egész t.-cikket közölték gr. Kemény és Kovács István az Erd. Tört. Adattár I. 254. l. s következő lapjain. Eredetiye a nagyszombeni városi levéltárban.

²⁾ A Bocskay és Csáky közt fenforgó vetélkedést, történet irodalmunkban e kis értekezés tárgyalja először tüzetesen.

ország Báthori Zsigmond, Mihály vajda, Székely Mózes és Básta nyomorult versenygősei között; csak Csákyról említem meg, hogy ő Báthori Zsigmondhoz mindenkor hű maradott s úgy látszik minden ügyébe beavatott s néha tán egyetlen hive. Ez időből két kis okirat maradt fenn, mely a Csáky és fejedelem közt fennálló viszony állandó szívélyességét bizonyítja; az egyik egy nyugta vagyis kötelezvény, mely így szól : »Én Csáky István adom mindeneknek tudokra az kiknek illik, hogy Zuliman esausznak contentálására, ki ő felségének (azaz Báthori Zsigmondnak) az portáról az zászlót hozta, miért hogy semmiképen pénznek szerit nem tehettem vala, kértem brassai Fehér Mihály uramtól tizenkét száz forint érő marhát, melyet az szükséghez képest ezer forinton kellett eladnom, kivel azt a summa pénzt teljesitettem ki, melyet urunk ő felsége parancsolatjából, az megnevezett esausznak kellett adnom; mely 12 száz forintot fogadok, hogy ő kegyelmének ez jövendő karácson napjára ő felségétől megszerzek, ha penig akkorra meg nem szerezhethnék, én magam tartozom megadni, melynek bizonyosságára adtam az én pecsétes levelemet. Datum Brassoviae die 3-a mensis novembris anno domini MDCL-o Stephanus Csáky.«

És Csáky minden valószínűséggel meg is fizette a tizenkét száz forintot, mert az eredeti kötelezvény a család kassai levéltárában van. A másik okirat szintén ama levéltárban, Báthori Zsigmondnak egy magán levele Csákyhoz, kelt Déván 1602-ben jul. 3-án, melyben kéri, hogy siessen s mentse meg őt. Itt ugyan is a körülte levő urak és katonák észrevévin, hogy titkon ismét Bástával alkudozik, dühös nyilatkozatokban törtek ki ellene. A levélkének sajátkezüleg irt utóirata így szól : »Uram, nem jó itt én nekem az megbódult beste kurvafiak közt, jöjön hamar Kigyelmed, mehessek oda Básta uramhoz, de úgy jöjön, hogy anyin legyen, hogy bátoárságos legyen. Sigismundus princeps.«

De politikáját mindamelletty úgy vitte Csáky, hogy ám-bár Básta György német és hajdu táborát Egerhegynél 1602. martius havában jól elverte s az országból kikergette, magának a vezérnek bizodalját és rokonszenvét soha sem vesztette el.

És végre is, midőn Zsigmond utószor lemondott, Székely Mózes leveretett, az 1602-ik év vége felé maga is bele fáradva az örökös küzdelembe, Fogaras várát át adta Bástának s egyidőre kivonult Magyarországra, hol azon igyekezett, hogy a Dersffyeeknél zálogban levő *Sáros* és *Zádvarát* szerezzze meg a magyar királytól. E végett még újonnan szerzett szép várát Nagy-Almást is és az egeresi uradalmat 14 ezer forintért zálogba tette Gyulaffi Lászlónak.¹⁾

Bogáti Menyhértnek egy más jószágát 6000 frtért 1603 elején;²⁾ szintugy később cserélgetvén s törlesztvén adósságait, több apróbb jószágait is; ugy mint *Vendégi* nevű faluját Tornavármegyében, Hedery Lázár abaujvármegyei alispánnak és Sepsiben lakozó Lakatgyártó Benedeknek ezer magyar forintért; Sáros vármegyében *Gárdony* nevű falujának felét Sebessy Pálné aszszonynak 444 frtért, *Hidvégyardó* faluját Torna vármegyében Ustrucz Ferencznek 700 frtért; *Szilás* nevű faluját szintén Torna vármegyében Madocsányi Mártonnak 600 frtért zálogosította el.³⁾ És mind e költségeket arra fordította, hogy ő felsége sergeinek zsoldja kifizetessék s a katonaság szükségletei beszereztesse. Ezek mellett jószágaiban erélyesen gazdálkodott s minden termését az ármáda számára adta, csak hogy szaporíthassa az összeget, melylyel néki a király ő felsége tartozott; hogy e végre minő rendeléseket tett, látható a következő többnyire sajátkezű leveléből, melyben ezeket írja: »Egregie Domine etc.

A mint ott létemben is emlékezém vala Kegyelmed megtiltsa az én jószágomban, hogy a búzát senki el ne adja. Bizonyos legyen Kegyelmed abban, hogy pénzt küldök ötszáz kolozsvári köbblé búzára. Azonképen az bort is senki pedig úgy pénzt ne vegyen reá, mint az kolozsváriak az búzával cselekedték, megnem engedem, valami bor az én jószágomban leszen, megadom az árrát. Kegyelmednek legyen minden gondja az takarmányra. Kegyelmed pedig gyakorta írjon minden

¹⁾ Kassai levéltár fasc. 361 nro 4., melyeket férje halálaután Wes-selényi Anna váltott vissza, u. o. fasc. 361. nro 19.

²⁾ Kir. kam. lvt. Acta Transilv. fasc. 6. nro. 27.

³⁾ Lásd az eredeti zálogleveleket kir. kam. ltr. N. R. A. 1382 fasc. 52-55 szk. alatt.

dologról. Tartsa meg Isten Kegyelmedet Datum ex arce Hadad die 22 augusti anno 1602. Ezután sajátkezű hosszabb utóiratban részletezi e parancsát, pirongatja tisztjét, hogy hanyag író stb.¹⁾ A levél pedig szól noszolyi Fekete Jánosnak, ki akkor még élte virágában volt, de késő vénségeig a Csáky család hű embere maradott.

Nagyon természetes, hogy neki minden áron pénz kellett, hogy ki teremthesse ama nagy összegeket, melyek a király ő felsége jóakarátját annyira feléje hajtásák, hogy két oly jeles várat és uradalmat, mint zádvári és sárosi megnyerhessen. Kölcsön is vett fel e végett több ezer forintot, melyeket azután özvegye és utódai csak sok év alatt tudtak törleszteni.

Végre az 1603-ik év második felében elérte azt a szerencsét, hogy a király Sárosvárát és uradalmát Sáros vármegyében, valamint Szádvarát és uradalmát Torna vármegyében 192,494 magyar ftért 12 évre neki adományozta.

¹⁾ Tovább a levél így következik: »Az búzának gyűjtésére Kdnek nagy gondja legyen, mert öt száz köbblé búzát gyűjtetek Kd. által, kikre igen hamar pénzt küldök Kdnek. Senki el ne merje adni búzáját idegennek, hanem adja nekem, azonképen az bort legkevesebbet két száz hordóval gyűjtetek az ott való jószágban. Hordónak Kd. tétesse szerit az mennyi vagyon jó helyeken, álljon és mindjárt írja meg Kd nekem, hány hordó vagyon és mennyit szerezhet Kd, hogy megne fogyatkozzam. Én csudálom, hogy én mielőtt eljövök északban sem jutok Kdnek. Eddig egy néhány szép gezszerbeli (?) halakat kellett volna Kdnek küldeni; tudod itt Hadadban sincs sok hal.

Bizony én nagyon csudaul gondolkodom az Kdek restségén és gondviselésén egy héten két uttal is kellene Kdnek én hozzám küldeni és kedveskedni kellene Kdnek. Az lovaimat jól tartassa Kd. ötelekre gondja legyen Kdnek. Az két száz hordót és az ötszáz köbblé búzát megszerézze Kd. kikre igen hamar pénzt küldök. Az minémű hírek vannak megírja Kd. im levelet küldtem Bihari Jánosnak mindjárt meg küldje Kd. Stephanus Chiaky P. S. Az menyit hordód vagyon és megnyit szerezhet, írja meg Kd. mindjárt igen bizonyosan. Ugy gondolkodjék Kd., hogy onnét két száz hordó bort szerezzetek. Írja meg Kd. mindjárt bizonyosan menyit hordód lehet, ahöz képest szerezhessenek itten.

Az kik vannak mindjárt meg köttesse Kd, hogy az kiket innen bevisznek, arra is érkezhessenek. (Eddig Csáky István kezeirás)

Kül cím. Egregio Joanni Fekete, provisorii nostro Castrii (igy.) Gialw etc. nobis honorando. Veres viasz borított pecsét a Csáky család ékesesen metszett czimerével.

Ez összegből Csáky a hadak tartására adott Bástának Erdélyben 80,000 frtot (pro necessitatibus arduis).

Az actualis birtokos szerdahelyi Dersffy Ferencznek, ki örömet megvált ezektől a váraktól adott egyszer 80714 frtot, melyet Dersffy adott volt a kincstárnak e várakra (vagy a mely összegben neki volt inscribálva). Azonkívül Dersffynek még 10,000 frtot fizetett, mint a mely összeggel a kincstár Dersffynek felső magyarországi katonák zsoldjáért tartozott; tehát ezzel együtt fizetett 90,714 frtot. A sárosvármegyei tizedért fizetett 12,000 frtot. Ismét adott katonák élelmezésére 8650 frtot. Azután Végtelke nevű faluért Gömörvármegyében, melyet Bebek Ferencz ur Szádvárához birt volt, de azután a vár Rubero (Rueber) Jánosnak adatván, e Végtelkét per utján Moesári György nyerte meg, a ki azonban a personalis kazaházi József János előtt 775 frtért örök időkre a várhoz bocsátotta e falut, ezt az összeget is letette Csáky. Végre némely Sáros várához tartozó rétek és szántóföldekért szintén letett 355 frtot.¹⁾

Igaz ugyan, hogy ez adományozásról kiállított okirat Prágában 1604-ben febr. 2-án kelt²⁾ — mindazonáltal Csáky kinek pár év óta megvolt ígérve ez adományozás, már 1603-ban elfoglalta. A már említett családi könyvben ugyanis Weselényi Anna keze irásával a következő sorok fordulnak elő: »Anno 1603, 1-a die augusti szállottam be Sáros várába, az én kegyelmes uramnak adományába.«

Az adománylevélben pedig emlékezet van téve Csáky ragaszkodásáról, egyebek közt így is: »Volentes eam animi sui promptitudinem et alacritatem erga Nostram Majestatem praestitam caesareo ac regio nostro favore prosequi etc...« mikor pedig pénzáldozatai számláltatnak elő, hozzá van téve: »testante ipsius Basta recognitione etc.«

Ez időben Csáky az erdélyi fejedelemségi ábrándjairól

¹⁾ E részleteket lásd: kir. kam. levélr. N. R. A. 1382. fasc. 51. sz. Sáros vármegyének egy 1622. máj. 31-én kelt s a pozsonyi kir. kamarához intézett feliratában.

²⁾ Lásd eredetijét a Liber Regius nro 4. pagina 528; egykoru vagy hivatalos másolatok szintén a kir. kam. ltr. fasc. 784 nro 3 s több helyütt is.

teljesen lemondott, hisz 1602. második felétől, augusztustól kezdve nincs adatunk, hogy Erdélyben megfordult volna, élt családjának és a mezei gazdaságnak, jószágai's várai rendezésével foglalkozván. Nagy urodalmi mellett és miatt sok adósságai lévén, Szádvárát zálogba adta hetesi Pethő Lászlónak, kinek már 1603 elején kötelezte volt magát, hogy Szádvárát, mihelyt a fiscustól kézhez nyeri, neki adja s ha ki nem nyerné, megadja tartozását (kir. kam. ltr. N. R. A. fasc. 1090 nro 4.) sok utánjárásra végre a szepesi kamara megengedte, hogy Csáky Szádvárát a nevezett Pethő Lászlónak még a diploma kiadása előtt átadhassa 41,000 frtban.¹⁾

Hazai történetünkben a sors kereke egy kedvező fordulatot tett, Bocskai Istvánt 1605. febr. 21-én Nyárad-Szeredában, Marossszéken erdélyi fejedelemmé választották. Csáky egész életében okosan viselte magát a politikában, s midőn látta, hogy legnagyobb ellenségének fejedelemmé választása az egész erdélyi és partiumbeli birodalomban örömteljes viszhangra talál, sietett vele kibékülni s illetőleg hódolatát kezeibe tenni. Már a következő mártius hóban Báthori István országbíró és Rákóczi Zsigmond társaságában megjelent Kassán, hol igen szívesen fogadtatott; velők voltak még ez alkalommal Szécsi György, Nyári Pál, Dessewffy Miklós, a két ifju Perényi, Dengelegi Mihály, Károlyi István, Szilassy János s velők Felső-Magyarország összes nemessége.²⁾ A fejedelem mindnyájokat szívesen fogadta s Csáky is hűségéről bizonyosságot tévén, köztük az egykori szivélyes viszony a menynyire — oly hosszu elválás után — első látogatáskor történetelt, helyreállott. Mert Bocskai is nagy nyereségnek tartotta hogy a többek közt ily előkelő tekintélyes ur is mint Csáky azonnal mellette nyilatkozott, midőn oly sokan illantak el birtokaikról s menekültek a királypártiakhoz.

¹⁾ E várral aztán sok baja volt a családnak, mert 1605-ben Pethő László a német párthoz szegődvén, Bocskai nótáztatta s a Szádváron fekvő pénzét Csákynek adományozta. Bocskai halála után Pethő erővel foglalta el a várat s a Csákyak csak 30 éves per és újabb fizetések után nyerték vissza.

²⁾ Beth. Farkas. VI. k. 246. l.

A következő ápril hónapban, midőn Bocskai Pozsonyból már visszatért és Szerencsre országgyűlést hirdetett, Csáky irt is a fejedelemnek, országgyűlésre menő szándékát jelentvén s újabb hűségí nyilatkozatot tevén; mire Bocskai Szerencsről 1605. ápril 17-én a következő minden utógondolat nélkül való szívélyes levélben válaszolt: »... Elvöttük az kegyelmed levelét, melyben az mi Kegyelmedre való nehézségünkről mit írjon, megértettük. Jól emlékezünk reá, hogy Kassán Rákóczi uram ő kegyelme jelenlétében minden, előbbi Kegyelmedhez való nehézségünket letöttük vala, azután mint forgottak vala az állapotok, arra most semmit nem nézünk. Az szent Istennek szegény nemzetünkhöz mutatott ingyen való kegyelmességét tekintjük és az mellett Rákóczi uram törekedésével együtt az Kegyelmed hozzánk való jó szándékának és indulatjának ígéréit szemünk előtt viseljük; mivel tartozunk keresztyén felebarátunknak, kik hozzánk megtérnek, jó kedvvel való fogadása felől. Azért ha Kegyelmed minket ennek utánna is urának és fejedelmének akar ismerni és tartani, sőt nekünk és szegény nemzetünknek mind jó s mind gonosz szerencsében híven igyekezik szolgálni: ilyen szándékkal Kegyelmed mi hozzánk bizvást, minden tartozás és gondolkodás nélkül bátorságosan eljöhet s el is várjuk Te Kegyelmedet. Bene valeat stb. stb. Bocskai.«¹⁾ Csáky el is ment a szerencsi gyűlésre s végéig ott volt — azután visszavévén Szádvárát — a fejedelemtől megbizást kapott, hogy menjen Erdélybe s ott a még meg nem hódolt ellenségeket vagy leverje vagy békitse ki. Polgári és katonai kormányzásra az előtt kor- és fegyveres pajtása rátóti Gyulaffy László volt beküldve, kivel az előtt épen 10 évvel először is együtt hívta volt meg Báthori Zsigmond Kővárra, de Gyulaffy terhes betegségbe esvén Csáky már júliusban utban volt s Erdélybe, érvén ott Rác Györgyöt és a szászokat szép okosan meggyőzte szóval s a Bocskai pártjára térítette; — de egyszersmind ez volt utolsó szereplése, mert a fejedelmet beiktató gyűlésre Medgyesre menvén, terhes betegségbe esett s néhány nap mulva az alig 36 éves férfi

¹⁾ E levelet egész terjedelmében lásd a Magy. Tört. Tár. XIX. kötet 106. lap.

Istvánffy szerint Medgyesen, Bethlen Farkas szerint onnan elvitetvén, Kolozsvártt meghalt.

Halála általános öröm idején s a fejedelmi inaugura-tioval együtt járó ünnepélyek közt történvén, csak ugy elmosódott. Majd három éve mult volt, hogy Erdélyben nem járt, sokan talán azt se tudták, hogy ott van. Temetése bizonynyal egyszerű volt s azt se tudjuk Medgyesen, Kolozsvártt vagy valamelyik kastélyában van-e eltemetve! Ifju özvegyet Wesselényi Annát s négy gyermeket — Annát, Istvánt, Krisztinát és Lászlót — hagyva hátra. És e megszorodott árvákon kívül kevesen emlékeztek meg haláláról, a történetírók közt csak Bethlen Farkas mondja (a medgyesi gyűlésről): »Sub iisdem comitiis Stephanus Csáky gravi morbo correptus, *Claudiopoli* diem obiit«¹⁾ és Istvánffy jegyezte fel ily szókkal: »In quo loco (t. i. Medgyesen) Stephanus Chaquius, qui multas cum eo (t. i. Bocskaival) simultates et inimicitias exercuerat seque regno affectando antea corrivalem et aemulum praestiterat in gravem morbum incidit, ac paucis post diebus extinctus est.«²⁾

Említésre méltó, hogy a még szüntén oly ifju erejében levő Gyulaffi László, kevéssel az előtt, julius utolsó napjaiban Köpeczen, Erdővidéken már elhalt volt; s így e két férfi, a Báthoriak korának e két érdekes alakja ugyan azon egy napon léptek a politikai pályára s 10 év mulva csak néhány napi különbséggel ugyan azon időben szállottak kora sirjokba.

E kora halálról az újabb írók közül ezt írja Lehozky: fuit rivalis Bocskaianus, veneno extinctus in flore aetatis; e honnan vette ő e határozott állítást nem tudom, mert Istvánffinál a gyanú csak mint mende monda van fenn hagyva.³⁾

Ezt a méreggel étetés történetét azonban hinni nem igen lehet. Bocskai amaz időben már sokkal hatalmasabb ember

¹⁾ W. Bethlen VI. k. 334, 335. lap.

²⁾ Istvánffy (kölni kiadás 1724) XXXIV. könyv 506. lap.

³⁾ Rumore haud sane irrita eum (Csáky) veneno clam ab illo (Bocskai) ministrato interiisse quod vir firma valetudine et florenti aetate validus, nisi vis adhibita esset, longe ulterius vitam producere potuisse crederetur. U. o.

volt, hogy sem bár kitől is trónját féltette volna. Régi idők boszujának sem lehet tulajdonítani, mert hisz a boszuérzetnek, ha volt is, el kellett szállani Bocskai kebeléből, midőn nemcsak czélját érte, de oly hatalomra és befolyásra emelkedett, melyről korábban alig álmodozhatott. Ha ez eset s a vád akkor fordult volna elő, midőn az ugyanazon czélokért küzdők úgy szólva örökös harcban éltek egymással, volna a gyanúnak valószínűsége, hogy ama sötétebb századokban még az ily kiváló egyének is meg-megfeledeztek magukról s oly tetteket követtek el, melyeket az erkölcsbíró jogosan elítél, — de a történetírónak még akkor is számba kell venni a külső viszonyokat is s habár Bocskai multjából elég adat bizonyítja, hogy ő az eszközökben nem volt válogató, fejedelemségéből egy adattal sem birunk, mely igazolhatná, hogy csupa kegyetlenségből vagy régi boszuérzetből valakit meggyilkoltathatót volna. Azt a Csákyt, a kinek ő mártiusban megbocsátott, a kit áprilben oly szívélyesen hív a szerencsi országgyűlésre a kit júliusban oly fontos megbízással küld Erdélybe s kit augusztusban oly örömmel kellett köszöntenie a szerencsésen sikerült eljárásáért: azt a Csákyt Bocskai szeptemberben nem mérgezhette meg.

Azon korban ha valaki hirtelen meghalt, mindjárt rá fogták, hogy meg volt mérgezve; de a Csákyaknál még ez a körülmény sincs igazolva, mert a család nagyon rövid életű tagokat számlált. Az akkoriak emlékezetére Csáky Imre, Csáky Pál, Csáky László, Istvánnak atyja, Csáky Dénes nagy bátyja mind a legszebb korokban haltak el stb., elannyira, hogy midőn az első gróf Csáky István 1662-ben 59 éves korában halt el, fia az országbíró azt jegyezte az idézett kassai családi könyvbe, hogy *soly sokat az ő nemzetségükből senki sem ált.*

De akár mint történt Csáky halála, elég nagy veszteség volt Erdélyre nézve a derék hazafi elpusztulása. Mert lehet ugyan ellene is felhozni, hogy szerfölött ragaszkodott a Báthoriakhoz és a német párthoz, hogy nagyon igyekezett a maga hasznára kizsákmányolni a kedvező alkalmakat, s szász krónikások zsarolással és azzal vádolják, hogy saját zsebeit tömte; még azt is föllehet hozni, hogy jó bajtársa Székely Mózeshez

igazságtalan volt, midőn még el is záratta a fejedelem Báthori Zsigmond nevében; mind oly vádak, melyek alól igen sok okkal ki lehet menekülni — s csak azt tartom nehezen meg-megmagyarázhatónak, hogy ugyan mit látott Báthori Zsigmondban a miért első lemondása után is vele tartson s vajjon nem jobb lesz-e vala ha 1600 végén komolyan a saját fejedelemsége után néz? Erdélynek bizony nagy szüksége lesz vala ilyen emberre, kiről a törv.-cikkek, az adománylevelek s a kronikások jóval nagyobb része a legszebb emlékeket hagyták az utódokra. Istvánffi természetesen nem barátja, de hisz ő mindenkire boszús a ki utjában állt Erdély teljes megsemmisítésének, ellenben Bethlen Farkas még miveltségéről és tudományosságáról is megemlékszik.

Egyetlen levele maradt fenn, melyet tisztartójának ír, de ebből is látszik, hogy a tollat is tudta forgatni és meggyőződése, hogy a fejedelmi bot sem lett volna nála rossz kézben; mert igaz ugyan, hogy Bocskai Magyarországon s a magyar alkotmányosság érdekében általában nagy dolgokat vitt véghez — de kora halála miatt az erdélyi zilált viszonyokon keveset lendíthetett s ott még azután is tartott a sötét Báthori kor, mely derülni csak néhány év múlva kezdett, mikor a távol ködéből Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alakja kezd lassankint kidomborulni; kik úgy vezették az ország politikáját, hogy 46 évig a haza földét idegen sereg nem taposta. Azonban ideje már, hogy hagyjuk nagy Csáky Istvánt, váratlan kora halála után, ismeretlen sírjában pihenni s lássuk utódait s *hírneves fiát* kiknek szereplése Erdély legfényesebb korszakára esik.